

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СВОРАК СТЕПАН ДМИТРОВИЧ

УДК 342. 34 : 340.12 (477)

«XVIII/XIX»

**НАРОДОВЛАДДЯ
У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ УЧЕННЯХ УКРАЇНИ
XIX – XX століть**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ.

**Науковий
консультант:**

доктор юридичних наук, професор,
ГАВРИЛЕНКО Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри
міжнародного права факультету міжнародних
економічних відносин та туристичного бізнесу.

Офіційні опоненти :

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
СРМОЛАЄВ Віктор Миколайович,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, декан факультету
післядипломної освіти

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенійович,
завідувач кафедри теорії права та держави,
Університет державної фіскальної служби України

доктор юридичних наук, професор
БОЙКО Ігор Йосипович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, професор кафедри історії
держави, права та політико-правових учень

Захист відбудеться «29» червня 2016 р. о 09.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, проспект Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий «27» травня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. Ю. Бурдін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема народовладдя в історії держави і права України активно розроблялася та нині досліджується у вітчизняній правознавчій думці. Зрозуміти і пояснити шлях розвитку поглядів на сутність інститутів народовладдя в історії держави і права України актуально в нинішніх умовах, оскільки неправдива, спотворена московською імперською державницькою політикою, укорінена в окремих наукових працях, історія держави і права України живить вічну мрію самодержців підкорити Україну, апелюючи до міфів про однорідність української, білоруської і великоросійської спільнот. Окрім того, в період радянської доби дослідники народовладдя були теоретико-методологічно обмежені в глибокому і всебічному розумінні сутності народовладдя, оскільки марксистсько-ленінський принцип формаційного підходу та класово антагоністичної сутності держави випродукував категорії і поняття, які набули ідеологічного змісту. Тому потрібно застосувати сучасні теоретико-методологічні підходи, які в західноєвропейській теорії держави і права є провідними.

Донедавна в історії держави і права України домінувала думка, що після падіння Київської Русі інститути народовладдя були зруйновані, і в подальшому розвитку Московська держава взяла на себе визвольну місію та упорядкувала державне життя на централістській основі. Насправді ж українські дослідники та зарубіжні представники української діаспори аргументовано довели, що в Галицько-Волинській державі інститути народовладдя не лише збереглися, але й посилювалися внаслідок того, що частина боярської верстви прагнула утвердити аристократичну форму державного устрою. У російській історіографії до цього часу переважає думка, що Литовська держава завоювала українській землі і встановила свій монархічний державний устрій. Сьогодні ця концепція заперечується у дослідженнях українських істориків держави і права, які довели, що це був вільний союз двох держав для збереження свого суверенітету, а інститути народовладдя удосконалювались і набували юридично-правових норм, зокрема в Литовських Статутах, існування яких радянські дослідники замовчували. Звідси актуалізується потреба звільнити і цей історичний етап розвитку українського народовладдя у союзі з Литвою від неадекватних фальшованих й упереджених на користь Москви висновків. Нинішні події підтверджують, що Литва і нині є надійним союзником повернення України в європейський цивілізований світ.

Козацька доба в історії розвитку українського народовладдя подається російською історіографією у вигляді розвою анархії, безправ'я,

що не відповідає дійсності. Тому на часі дослідження народовладних традицій і безпосередньої демократії в козацьку добу.

Питання про існування народовладної традиції в генезі української національної державності так само, як і питання істотної різниці в державно-правовій культурі України і Московії та спорідненості нашої інституціоналізованої владної системи з країнами Західної Європи, нині стають на порядок денний не лише для їхнього усвідомлення, але й для практики розбудови сучасної демократії.

Особливої наукової актуальності набуває комплексне й об'єктивне дослідження сутності народовладдя в українській державно-правовій традиції на основі розуміння суб'єкт-об'єктних відносин влади і суспільства. Всебічний аналіз наукових джерел і літератури дає можливість відділити об'єктивні державотворчі процеси в Україні від їхньої промосковської інтерпретації.

Важливого значення для дослідження функціонування інститутів народовладдя мають праці істориків українського права XIX – початку XX ст. Особливу увагу проблемам формування державно-правового устрою в Україні приділяли: О. Кістяківський, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, М. Володимирський-Буданов, Ф. Леонтович, Д. Бантиш-Каменський, М. Довнар-Запольський, М. Костомаров, Г. Андрузький, І. Линниченко, М. Максимейко, Р. Лашенко, С. Дністрянский, Д. Донцов, В. Липинський, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, К. Левицький, Л. Окиншевич, М. Василенко, О. Малиновський, М. Слабченко. Окремо слід виділити праці Г. Вернадського, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, І. Крип'якевича та ін.

Дослідники міжвоєнного періоду С. Рудницький, В. Старосольський, С. Томашівський, С. Дністрянский найбільш повно висвітлювали суперечливі тенденції функціонування інститутів народовладдя в Україні. Безпосереднє відношення до тематики дослідження мають проблеми нації у творенні інститутів народовладдя, які вирішували О. Жерноклеєв, С. Телешун, В. Колесник, О. Рафальський, О. Поліщук та ін. Часткові питання історії народовладдя опрацювали зарубіжні дослідники: Я. Грицак, М. Мудрий, І. Нагаєвський, О. Субтельний, Р. Шпорлюк та ін. Проблема державного устрою України значну увагу приділяють В. Єрмолаєв, В. Кульчицький, С. Макаруч, М. Кугутяк. Продовжили вітчизняну традицію дослідження народовладдя в контексті розвідок українських юристів кінця XIX – початку XX ст. В. Смолій, О. Мироненко, М. Томенко, Г. Федоренко, О. Мільчакова, О. Бандурка, І. Бойко, О. Головка, В. Грובה, О. Гавриленко, Д. Белов, О. Марцеляк, В. Сербогін, А. Шевченко та ін.

Філософсько-правові та політико-правові засади, логічний інструментарій дослідження ґрунтуються на працях Ю. Римаренка, І. Кресіної, Л. Шкляра, Ю. Шемчушенка, М. Кармазіної, А. Коцури та ін.

Дослідження масиву історико-правових праць XIX – початку XX ст. та документальних матеріалів переконує в тому, що він є достатньо репрезентативним і насиченим, як для періоду становлення, так і розвитку історико-правової науки. Діяльність істориків, правників, громадсько-політичних і державних діячів XIX – початку XX ст. забезпечила як тогочасну, так і сучасну юридичну науку можливістю надалі розвиватися, озброївши сучасний державотворчий процес неоціненним досвідом для розбудови української держави з використанням українських традицій прямого та представницького народовладдя.

Питання щодо висвітлення тих чи інших аспектів реалізації народом належної йому влади з кожним роком стають об'єктом дослідження все більшої кількості науковців, що засвідчується чисельністю підготовлених за часи незалежності України дисертацій та монографій. Нині маємо й кілька узагальнювальних праць, численні статті щодо минулого і сучасного українського народовладдя. Проте державні органи станovo-представницького характеру доби Київської Русі, польсько-литовського періоду, сеймовий досвід українства, козацькі Ради Запорізької Січі й Гетьманщини, українське представництво в парламентських установах Австро-Угорщини і Росії, плідні спроби реалізації народовладдя в 1917–1920 рр. проаналізовано ще неповно, фрагментарно, а тому потребують поглибленого комплексного дослідження. Особливо вимагає неупередженого аналізу й переосмислення спотворена радянською історіографією діяльність вищих представницьких органів державної влади доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.

Отже, незважаючи на наявність великого обсягу наукових праць з даної проблематики, до цього часу залишається багато питань, дослідження яких усуне прогалини в осмисленні народовладних традицій та їхньої інкорпорації в сучасних умовах. Новітні державно-правові реформи також потребують адекватного розуміння суцiх в історії інститутів самоврядування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася в межах і відповідно до Комплексної теми науково-дослідних робіт Харківського національного університету внутрішніх справ «Законотворча та законодавча діяльність в Україні», державна реєстрація № 0113U008189, та Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 рр., затверджених Вченою радою

Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 10 від 27 грудня 2010 р.).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол №_7 від 31 серпня_2012 р.).

Метою дослідження було формування концептуального бачення народовладної традиції та функціонування інститутів народовладдя в історії держави і права України.

У дисертації поставлені і вирішуються такі **задачі** :

- з'ясувати філософсько-правовий зміст ключових категорій дослідження, зокрема «народовладдя» і «демократія» в їхніх історичних та інституційних вимірах;

- здійснити порівняльний аналіз української та російської державно-правової лексики на основі герменевтичного та конкретно-історичного методів і з'ясувати її місце і роль у формуванні національної державницької ментальності;

- визначити основні методологічні засади дослідження народовладдя в державно-правових ученнях України XIX–XX ст.;

- охарактеризувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;

- з'ясувати народовладні погляди українських дослідників у період кризи царизму в першій чверті XIX ст.;

- виокремити підходи декабристів до розуміння народовладдя в конституційному праві;

- розкрити форми народовладдя в концептуальних моделях державотворення українських західників і слов'янофілів;

- з'ясувати особливості ідей народовладдя в умовах становлення капіталізму та кризи інституту кріпацтва в Україні;

- визначити зміст та еволюцію ідей народовладдя в Україні в добу «Великих реформ» і модернізації імператорської влади в Росії;

- дослідити ідеї народовладдя як ціннісно-світоглядні засади стабілізації національно-правової системи в політико-правових концепціях початку XX ст.;

- розкрити особливості функціонування інститутів народного представництва в українських урядах першої половини XX ст.;

- проаналізувати державно-правові погляди мислителів Західної України XIX – першої третини XX ст. щодо народовладдя;

- визначити специфіку народовладдя в радянських і пострадянських формах правління в Україні в соціалістичній, консервативній, націоналістичній та ліберальній ідеологіях;

- запропонувати нові ідеї утвердження національних інститутів народовладдя в сучасному державотворенні.

Об'єктом дослідження є генеза і трансформація демократичних устоїв Української держави в історико-політичних та державно-правових поглядах дослідників XIX–XX століть.

Предмет дослідження – концепт народовладдя в Україні в державно-правових поглядах дослідників XIX–XX ст.

Хронологічні рамки дослідження в основному обмежені XIX–XX ст. З огляду на специфіку дослідження автор заглиблюється в історію держави і права України та простежує трактування народовладних традицій та особливостей функціонування інститутів народовладдя різними державницькими школами України.

Методологічна основа дослідження базується на принципах міждисциплінарності, цілісності, історизму, логічної несуперечності, об'єктивності, повноти і наукового плюралізму під час реконструкції поглядів на ідею народовладдя. Для розв'язання завдань застосовано філософські, загальнонаукові та спеціальнонаукові методи дослідження.

Серед філософських методів при систематизації і класифікації історіографії, встановленні вірогідності та повноти інформації використано гносеологічний аналіз, принцип об'єктивності та діалектичний метод. Використання системного, структурного, функціонального та інших загальнонаукових методів дозволило проаналізувати основні чинники, які вплинули на формування та розвиток ідеї народовладдя в історії держави і права українського народу (підрозділи 2.1, 3.1). Цивілізаційний метод у розумінні народовладдя використано для визначення місця українського народу в європейській цивілізації, духовні засади якої не сумісні з азійськими засадами Російської імперії, яка частково вплинула на українське державотворення та утвердження ідеї народовладдя (підрозділи 2.3, 3.4, 4.2, 4.3).

Найкраще простежується сутність народовладної традиції при застосуванні методології екзистенціалізму і герменевтики, зокрема при з'ясуванні смисложиттєвих цінностей народу та його державних інститутів (підрозділ 1.1). Історіографія XIX ст. і радянського етапу розглядала державу безсуб'єктно стосовно народу, а отже, знеособлено і без урахування ціннісно-світоглядних мотивацій різних соціальних груп з їхніми інтересами, потребами, життєвими цілями і мріями. Народоправство не можна розглядати на абстрактно-філософському рівні, без з'ясування ролі народу як суб'єкта історичного розвитку, а тому застосування таких спеціально-наукових методів, як історико-оглядовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий, хронологічно-проблемний та ін., дозволило проаналізувати формування державницької суб'єктності українського народу на різних історичних етапах крізь призму ідей народовладдя (розділи 2-4).

Методологічне значення підходу до розуміння народовладдя з позицій суб'єкт-об'єктної дуальності дає можливість досягнути людину в дії, у єдності волі, почуттів і розуму (підрозділ 1.1, 4.4).

В чинній теорії держави і права дуже слабо визначені такі поняття, як ідентифікація держави, народу й освоєної ним території, що обмежує пізнання національного змісту держави та її інститутів. Тому у формуванні авторської концепції конкретизуються поняття самоідентифікації української нації на різних стадіях її розвитку (розділ 4).

Наукова проблема щодо комплексного вивчення форми і змісту народовладних інститутів держави і права українського народу вирішується із застосуванням сучасної державно-правової лексики, яка істотно збагатилася внаслідок інкорпорації іншомовних термінів, продюкованих демократичними країнами світу (підрозділ 1.1).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше у вітчизняній юридичній науці комплексно проаналізовано ідеї народовладдя в державно-правових поглядах дослідників XIX–XX ст. та сформоване концептуальне бачення народовладної традиції та функціонування інститутів народовладдя в історії держави і права України. Наукову новизну характеризують сформульовані судження, пропозиції, висновки та рекомендації, що відображають особистий внесок дисертанта у розв'язання цієї проблеми, а саме:

вперше:

- на основі специфіки дослідження ідеї народовладдя в державно-правових поглядах українських учених XIX–XX ст. сформульовано авторську концепцію неперервності ідей народовладдя в національній свідомості українського народу, незважаючи на перервність історичного розвитку держави і права України; аргументовано, що ідея народовладдя живе в позаісторичному вимірі, оскільки вона міститься в ментальності, мові, духовній культурі і національній суб'єктності, тому її не можна знищити, як на це розраховували держави-загарбники;

- зафіксовано, що у процесі зародження українського народовладдя основними суб'єктами владної волі є глави приватних сімейних господарств у межах територіальної громади, які були самодостатніми у своїй життєдіяльності, однак, усвідомлюючи необхідність спільних зусиль для упорядкування свого життєвого простору, продюкували інститут, якому надавали право урядувати; подальша співпраця різних територіальних громад у межах усього життєвого простору однотипної етнокультурної спільноти потребувала і спільного урядовця, який би виконував їхню узгоджену на загальних зборах політичну волю. Саме ця початкова форма народовладдя в історії української держави і права була продюкована для утвердження, зміцнення та закріплення мирної співпраці на засадах правди;

- простежено подальшу еволюцію інститутів народовладдя; стверджується, що їхня реконструкція відбувалася під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, які істотно змінювали життєві стратегії: на зміну утвердження миру і правди постали проблеми виживання і самозбереження, захисту своєї землі і своїх народоправних традицій; боротьба за збереження своєї державницької ідентичності й утвердження національної держави тривала паралельно з розвитком та інституалізацією ідеї народовладдя;

- концептуалізовано зв'язок соціальної життєдіяльності та механізмів її саморегуляції, зокрема залюднення – олюднення – освоєння – присвоєння – привласнення землі у переддержавний киеворуський період; становлення місцевих інститутів самоврядування в окремих Руських землях не сприяло жорсткій централізації влади, лише усвідомлення зовнішніх загроз спричинило продукування нового інституту, повноваження якого поширювалися на всі Руські землі; спростовано сушу до цього часу в історії держави і права України концепцію общинного землеволодіння ранніх слов'ян, «великокняжеської вотчини» або доменального володіння в Руській державі та наявних на цій основі інститутів васалітету – сюзеренітету;

- аргументовано, що в народоправному державно-правовому устрої відсутні традиційно закріплені або унормовані юридично інститути підданства нижчих посадовців вищим, усі посадовці вважалися рівними і з іншими громадянами; у демократіях, які сформувалися історично, не закріплено традиційно або в правовий спосіб сакралізованого ритуалу звеличення глави держави або інших високопосадовців та не була утверджена у правовій свідомості державницька лексика чиношанування і розуміння на цій основі інститутів державної влади та їхніх представників як вищих і недоторканих для інших громадян;

- з'ясовано, що в народовладній державно-правовій системі зберігається синхронізація інституційно-владних функцій і норм права відповідно до інтересів переважної більшості соціальних структур;

- уведено до наукового обігу й обґрунтовано категорію «державницька суб'єктність українського народу» як синтез усвідомлених суспільством ідей, які визначають самоідентифікацію та спрямовують розвиток національної держави і права;

- з'ясовано, що в другій половині XIX ст. світоглядні ідеї народовладдя синтезувалися з поглядами провідників національно-визвольних рухів і трансформувалися у бачення моделей майбутнього українства: конституційно-республіканського устрою національної суверенної держави, федерації або автономії у складі інших держав; лідери політичних сил у різний спосіб окреслювали реалізацію народовладних ідей: через насильницьку революцію, через реформування

імперських держав, через спільну боротьбу пригноблених народів за утвердження нової союзницької держави; ці розбіжності призвели до того, що утворені ЗУНР і УНР не змогли об'єднати військові та соціальні ресурси для забезпечення суверенітету і протистояння російській і польській агресії;

удосконалено:

- висновки про радянський період в історії держави і права України, встановлено, що радянська демократія була етакратичною за формою та партоткратичною за змістом і ґрунтувалася на російській обштинній ідеології, яка трансформувалася в ідеологію соціалістичного комуналізму; за фасадом інститутів радянського народовладдя, декларованих у конституції, функціонувала однопартійна тоталітарна влада вождя. Принцип централізму та більшовизму і нині проглядається в державно-правовій системі України, зокрема політичні партії формуються і функціонують як інструменти завоювання влади, а не реалізації прав і свобод людини та громадянина; партії, які забезпечили перемогу своїм лідерам на президентських виборах, відійшли в минуле разом зі своїми лідерами-президентами, така ж доля може спіткати і нинішню пропрезидентську політичну силу, якщо вона буде обслуговувати інтереси олігархічних кланів, а не громадянського суспільства, яке продемонструвало готовність виборювати реальне народовладдя;

- субстанційне значення інституалізованих у державно-правовій системі Радянського Союзу ідей соціалізму, які призвели до екзистенційного та історичного знеособлення суб'єктності нової історичної спільності – «радянський народ»; уведення цього поняття в державно-правову лексику та повсякденний дискурс мало на меті сформувати суспільну свідомість, позбавлену національної історичної пам'яті та можливості відтворити національну ідею й утвердити національний суверенітет;

- на основі вивчення поглядів на сутність народовладдя узагальнено розуміння, що демократизм забезпечує в основній тенденції прозору й публічну взаємодію суб'єктів соціальних, громадських структур і суб'єктів державної влади і права, що основним цільовим напрямком зовнішньої та внутрішньої політики влади є вироблення правового механізму посиленої мотивації до розширеного виробництва всіх соціальних суб'єктів власності;

- розуміння ідеї народовладдя в контексті її змістовного наповнення смисложиттєвими цінностями, які різні ідеології (соціалістична, консервативна, націоналістична та ліберальна) тлумачили по-різному залежно від своїх пріоритетів;

набули подальшого розвитку:

- дослідження проблем українського державотворення; простежено,

що на переломних етапах історичного розвитку держави і права український народ виявляв або надмірну консервативність у збереженні суцільних традицій, або швидко захоплювався досвідом інституалізації ідеї народовладдя в інших державно-правових системах, саме друга тенденція нині досить яскраво проявляється; запропоновано не лише адаптувати досвід інституалізації ідеї народовладдя розвинутих цивілізаційних спільнот, а й відновити автентичні засади функціонування самодостатніх громад та інститутів народовладдя, котрі продуковані історією, традиціями, ментальністю і культурою українського народу;

- ідеї християнської духовності, релігійної віри та естетизації релігійного культу й обряду, які надали державному простору інтегральної єдності та закріпили в суспільній свідомості моральну норму соціальної рівності, що сприяло конструктивній взаємодії влади і мирян;

- висновки про інститути народовладдя; встановлено, що вони публічні, відкриті, відтворюються суб'єктами соціальної життєдіяльності за їхньою волею та узгодженням, що не дає можливості чинним представникам державної влади самовідтворюватися (без згоди із суб'єктами соціальної життєдіяльності), відчуватися від народу і здійснювати владу у своїх інтересах;

- в історичному поступі чітко простежено тенденцію нарощення у представницьких інститутах народовладдя аристократичних верств, що посилює креативність усієї державно-правової системи, зі зміною конфігурації соціальної структури представницькі інститути народовладдя репрезентують волю найбільш динамічних сил.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації положення, рекомендації та висновки можуть бути використані:

- у науково-дослідних цілях – для удосконалення науково-методологічного інструментарію правової науки;

- у правотворчій роботі – як теоретичний матеріал при розробці та прийнятті законів України, що регламентують місцеве самоврядування, статус та повноваження інститутів народовладдя;

- у правозастосуванні – для оптимізації форм і методів функціонування місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін та курсів з теорії та історії держави і права, політології, історії України, а також можуть знайти застосування при підготовці окремих структурних частин підручників, навчальних посібників, курсів лекцій відповідних дисциплін, навчально-методичних матеріалів;

- у правовиховній роботі – для формування національної суб'єктності, вищого рівня свідомості.

Апробація результатів дисертації. Основні результати і теоретичні положення дисертаційного дослідження були представлені на XXIII Міжнародній історико-правовій конференції «Методологічні проблеми історико-правових досліджень» (24–26 вересня 2010 р., м. Алушта); науково-практичній конференції «Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української держави» (Харків, 29 червня 2011 р.); XXIV Міжнародній історико-правовій конференції «Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького і сучасність» (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи і державотворення в Україні» (27–28 травня 2011 р., м. Черкаси); XXVI Міжнародній історико-правовій конференції «Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність» (27–29 квітня 2012 р., м. Одеса); V Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (19–20 травня 2012 року, м. Суми); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми права, держави та юридичної науки» (1 червня 2012 р., м. Тернопіль); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (20–21 вересня 2012 р., м. Харків); XXVII Міжнародній історико-правовій конференції «Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах» (21–23 вересня 2012 р., м. Євпаторія); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (7–8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ); науково-практичному семінарі «Правові засади місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики» (20 листопада 2012 р., м. Харків); Міжнародній науково-практичній конференції «VIII Прибузькі юридичні читання» «Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект» (23–24 листопада 2012 р., м. Миколаїв); IX міжвузівській науково-практичній конференції «Економіко-правові інформаційні перетворення в національній і глобалізованій економіці» (25 листопада 2013 р., м. Чернігів); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (18–19 травня 2013 року, м. Суми); Міжнародній науковій конференції «Дев'ять юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи» (24–25 травня 2013 р., м. Київ); XXIX Міжнародній історико-правовій конференції «Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність» (19–22 вересня 2012 р., м. Феодосія); науково-практичному семінарі «Актуальні питання адміністративної діяльності органів внутрішніх справ» (8 листопада 2013 р., м. Харків); Міжнародній науковій конференції «Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в

Україні: традиції та новації» (15–16 травня 2014 р., м. Київ); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (17–18 травня 2014 р., м. Суми); XXX Міжнародній історико-правовій конференції «Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід» (4–6 липня 2014 р., м. Чернігів); науково-практичній конференції «Актуальні проблеми історико-правової науки та її роль у правовому та патріотичному вихованні студентів-юристів» (7–8 листопада 2014 р., м. Івано-Франківськ); XXXI Міжнародній історико-правовій конференції «Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі» (27–30 листопада 2014 р., м. Берегово); XXXII Міжнародній історико-правовій конференції «Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми» (28–31 травня 2015 р., м. Полтава).

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційної роботи викладено у 59 публікаціях, 32 з яких – у фахових виданнях з юридичних наук, 6 з них – публікації в зарубіжних наукових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація має вступ, чотири розділи (п'ятнадцять підрозділів), висновки, список використаних джерел (366 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 390 сторінок, із них 36 займає список використаних джерел і літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету та завдання, окреслено наукову новизну і практичне значення, наведена інформація щодо апробації результатів дисертації та публікацій.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження народовладдя в юридичній науці»** міститься аналіз поняття «народовладдя» та категоріальний апарат дослідження, визначено теоретико-методологічні засади, охарактеризовано історіографію і джерельну базу дослідження.

У **підрозділі 1.1 «Поняття “народовладдя” та категоріальний апарат дослідження в теорії та історії держави і права»** з'ясовано, що диференціація та інтеграція ідей, поглядів, понять і термінів, які розкривають зміст та обсяг категорії «народовладдя» у працях вітчизняних авторів з теорії держави і права ХІХ–ХХ ст., озброює сучасного дослідника надійними індикаторами, які допомагають, перше, виявити трансформацію поглядів на роль народу в історії державотворення; по-друге, зміни інститутів народовладдя в історичному вимірі. Уведено до наукового обігу й обґрунтовано категорію «державницька суб'єктність українського народу» як синтез

усвідомлених суспільством ідей, які визначають самоідентифікацію та спрямовують розвиток національної держави і права.

У підрозділі 1.2 *«Теоретико-методологічні засади аналізу проблеми демократичної влади»* вирізнено методи пізнання та ціннісно-світоглядні підходи при дослідженні наукових праць, у яких висвітлювалися питання теорії демократії та народовладної традиції в генезі української національної державності. При цьому сформовано об'єктивний погляд на сутність народовладної традиції в Україні, розкрито екзистенційні питання влади, проаналізовано мовні пам'ятки державно-правового життя українського народу з метою виявлення та порівняння закодованого в них народовладного досвіду і смислу життя.

Сучасна юридична наука, яка перебуває останні два десятиліття в процесі перетворення, пов'язаного з пошуком нової методологічної парадигми, все частіше у своїх дослідженнях звертається до плюралістичного, інтегрального, когнітивного, інтерсуб'єктивного розуміння права. Пояснення юридичною наукою соціально-правових явищ за допомогою філософії та соціології права, психології та інших наук у своїй сукупності становлять міждисциплінарний, інтегративний підхід і в дослідженні народовладдя, на наш погляд, являє собою якісно новий рівень отримуваних знань.

Важливим теоретико-методологічним принципом дослідження категорії «народовладдя» є комплексний підхід, який враховує соціально-економічні, політичні, ідейно-світоглядні й етичні аспекти цієї проблеми та принцип єдності історичного й логічного розвитку вказаного феномена і ноумена. Ідея народовладдя як одна з форм вираження державного устрою і політичної сутності людини виникла на певній стадії розвитку людського самоорганізованого суспільства, а отже, має історичний характер. Методи теоретичного дослідження державного устрою, безумовно, були розроблені в застосуванні до його історичних форм.

У підрозділі 1.3 *«Історіографія проблеми та джерельна база дослідження»* поглиблений аналіз та систематизація джерел дали підстави стверджувати про необхідність дослідження народовладдя не лише на основі історико-правових праць українських дослідників, а й документальних джерел, які становлять особливу історичну цінність.

Історіографію проблеми умовно поділено за розумінням волі народу в історичному вимірі: 1) в українській етнографії і мовознавстві (Ф. Вовк, О. Потебня та ін.) поняття народ набуває суспільно-політичного змісту та еволюціонує в теорії держави і права до розуміння народу-нації; 2) суспільно-політичне розуміння народу та його політичної волі до самоутвердження (націологія) у різних правових статусах (самостійна національна держава, автономія у складі іншої держави, народи, позбавлені власного національного статусу, а тому

піддані імперській державі); 3) національно-революційна теорія; 4) розуміння ролі народу в державному житті в іпостасі громадянського суспільства.

Аналіз історіографії, присвяченої проблемі народовладдя, яка з'явилася у XIX–XX ст., дав підстави констатувати, що вітчизняна правознавча думка виявила приховані в етнокультурі сліди народовладдя. Дух народу, який виявляв себе в різних сферах культури, еволюціонує до розуміння самого себе як реальної соціальної сили демократизації всіх сфер життя суспільства, що породжує конструктивні лінії народовладного національного державотворення. Саме ці зв'язки народоправної традиції та українського націєтворення і державотворення становлять ключові елементи концептуального бачення органічного життя українців у геополітичному просторі Європи. Синтез мовного осердя державницького життя українського народу виявляє ті смисложиттєві цінності, які оберігала політична воля народу.

Бібліографія кінця XIX – початку XX ст. дала можливість простежити та з'ясувати причини, які поставили проблему народовладдя на високі й надійні засади світобачення, світорозуміння і свіотворення. Національно-визвольна боротьба народів у середині XIX ст. увійшла до активної частини тодішнього суспільно-політичного й державно-правового мислення.

Джерела дослідження структуровано в такий спосіб: першу групу становить сукупність класичних першоджерел, які дають змогу дослідити тенденції загального розвитку філософсько-правового осмислення народовладдя в історії європейської цивілізації; окрему групу складають розвідки, присвячені українському націєгенезу; нормативно-правові документи; твори українських державних і громадсько-політичних діячів; архівні матеріали; періодичні видання та ін.

Три основні концепції російської історіографії стосовно України призвели до систематичного спотворення нашої історії держави і права взагалі і до цілком викривленого, необ'єктивного висвітлення народовладної традиції зокрема. Перша засада, що її сформулювала промосковська історіографія, – це ідентифікація українського народу з російським у добу формування Московської держави. Для української історії держави і права ця фальшива теза стала і є до цього часу найбільш поразницькою. Друга засада московської концепції походження російської держави від Київської Русі ґрунтується на династичному походженні московських царів від Рюриковичів. Третьою засадою є безпідставне твердження московської правничої думки про те, що в Київській Русі державно-правовий устрій сформувався на феодальних відносинах, і саме тому ця держава була ранньофеодальною монархією. Ці та інші міфологеми укорінилися в теорії держави і права та суспільно-

політичній думці. Кінцевий розвиток промосковської концепції державно-правового устрою України простежуємо і в сучасній неоголошеній війні Росії проти українського народу.

Українська національна народовладна традиція державно-правового творення і розвитку пройшла декілька стадій. Перша характеризується становленням інституційно-вічевого державного устрою і бере початок від антсько-полянського військово-політичного союзу. Цей факт засвідчений Прокопієм Кесарійським, Маврикієм Стратегом, іншими зарубіжними хроністами, які чітко визначили, що ця ранньослов'янська держава мала інститут віче, тобто загальні збори територіальної громади, які спільно вирішували будь-які нагальні проблеми їхнього життя. Становлення інституційно-вічевого державного устрою бере початок з IV–V ст. і закінчується утвердженням інституту князя Руських земель з його військово-охоронною та адміністративно-розпорядчою функціями. Ця стадія завершилася з утвердженням Православної церкви в Руських землях.

Друга стадія народоправства Руських земель бере початок з утвердження і запровадження «Руської Правди». М. Грушевський вважав, що утвердження Православної церкви, незалежної від держави, спричинило єдність суспільно-політичного укладу, соціально-економічних відносин і права. У цю добу (XI–XII ст.) у межах Руських земель формується досить розвинута для того часу економіка та її складові – внутрішня і зовнішня торгівля, що спричинило розширення владних функцій князя і дружини, формування трьох взаємно незалежних гілок суддівської влади: князівський суд, церковний суд і громадський суд. Водночас спостерігається розширення функцій Віче.

Російські дослідники, пізніше радянські в Україні вилучили з учення М. Грушевського, В. Володимирського-Буданова, Г. Вернадського та ін. усі елементи народовладдя. Вони цілком і повністю опиралися на класово-антагоністичну концепцію формаційного розвитку держави і суспільства, при цьому поділяли думку, що вся княжа доба є своєрідною еволюцією монархізму, тобто сприяли утвердженню фальшованої історії українського народу.

Якщо концепція народовладдя, хоч слабо аргументована в «Історії Руси-України» М. Грушевського, є головною заслугою загального піднесення національно-визвольної боротьби українського народу в XIX ст. проти імперських держав, то головною вадою радянських дослідників історії держави і права України була марксистсько-ленінська схема формаційного розвитку цивілізації і класового характеру держави. Оглядаючи минулу історію українського народу з позицій теорії держави і права Європейського Просвітництва, вітчизняна правнича думка у XIX ст. розпочала вибудовувати нову

концептуальну модель, у якій чільне місце посіли категорії «демократія», «народ», «нація». У наукових дослідженнях початку XIX ст. історія держави і права починає розглядатися крізь бачення народу як головного історичного суб'єкта. Думки про народ та його роль в історії, в націології і в Європейському Просвітництві XVIII ст., Французькій революції, ліберально-політичному русі XIX ст. зробили ідею демократії епохальною ціннісно-світоглядною засадою. Саме ідея демократії в українському науковому середовищі надала народницькому рухові нового осмислення української історії, що сприяло формуванню ідеології українського націоналізму.

Концепція монархізму в історії держави і права України, що була сформована російською історіографією, почала піддаватися науковій критиці. Але це дозволило висвітлити лише фрагментарно інститути народовладдя, без їхнього генетичного зв'язку з поступальним розвитком держави і права України. Водночас критичний підхід до аналізу історичних форм народовладдя в Україні дав поштовх для подальшого системного підходу, що сприяло зростанню наукових праць безпосереднього вивчення інститутів державної влади в історії України.

У другому розділі **«Ідея народовладдя в період становлення та зміцнення устроїв Російської імперії в Україні I половини XIX століття»** проаналізовано народовладні погляди та концепції в Україні в період кризи інституту царської влади, у політичних поглядах декабристів, в ученнях українських західників та слов'янофілів, простежено утвердження ідей народовладдя в умовах формування устоїв капіталізму та кризи кріпосного права в Україні.

У підрозділі 2.1 *«Народовладні погляди та концепції в Україні в період кризи інституту царської влади у I чверті XIX століття»* простежено, що серед передової дворянської верстви виділяються декілька постатей, які перші усвідомили кризу інституту царської влади у I чверті XIX ст. і публічно виступили з її критикою. Зокрема О. Радишев, О. Пушкін, П. Чаадаєв звернули увагу на те, що російський деспотичний монархізм у контексті засвоєних ними ідей Європейського Просвітництва про демократію і правову державу є анахронізмом навіть порівняно з європейськими монархічними державами, у структурі яких були важелі впливу на монархію та закріплені конституційним правом аристократичні інститути, з якими король поділяв свою владу.

Ідея народу як творця історії і держави поступово укорінювалась у свідомість передової російської інтелігенції, серед якої нащадки української козацької старшини та інтелігенції зосередили свою увагу на вивченні життя українського народу, його культури, мови, історії держави і права. Вони дійшли висновку, що розвиток людства на тому етапі сприяє виникненню в суспільстві низки проблем, пов'язаних із

недосконалістю політико-правової сфери. У зв'язку із цим виникає питання сутності держави, її цінності та перспективних способів формування й організації влади, особливостей її взаємодії із суспільством. У цих умовах набуває поширення концепція анархізму, яка пов'язана з ідеєю зведення нанівець усякого державного втручання через інститути влади в життя суспільства і людини, як правило, передбачає ліквідацію самої держави та функціонування бездержавних форм народовладдя. Виділено низку принципів анархізму, зокрема: заперечення державної форми організації суспільства, індивідуалізм, федералізм, заперечення парламентаризму, аполітизм. Основною відмінністю між різними напрямками, які визначалися з необхідністю проведення соціальної революції, були форми і методи боротьби, які розділили анархістів на радикалів, реформістів та еволюціоністів.

Звертає на себе увагу назва конституційного проекту Пестеля «Руська Правда», тобто він волів заново відкрити суспільству, що воно є нащадком Київської Русі з її основним правовим писемним актом «Руською Правдою». Для представників українського дворянства, серед яких були й декабристи, ідея надати «Руській Правді» нове життя в державно-правовому устрої була схвальною, бо вона засвідчувала спорідненість тогочасного державницького життя з Києворуським.

У підрозділі 2.2 *«Формування та теоретико-правова апологія доктрини народовладдя у політичних поглядах декабристів»* з'ясовано, що декабристи, незважаючи на поразку їхнього революційного виступу на Сенатській площі та страту більшості з них, залишили для суспільно-політичної думки всієї Росії, особливо для українського суспільства, народовладну ідею, поєднану з конституціоналізмом і революційним їх утіленням. Це означає, що еволюціоністська концепція реформування Російської монархії на засадах конституціоналізму і народоправства не може бути реалізована, а тому потрібно розробляти план революційного оновлення державно-правової системи обох монархій – Російської та Австрійської. Загалом, національно-визвольний рух українського народу в XIX ст. був значною мірою орієнтований науковими державно-правовими ідеями, серед яких сформувалася теза: український народ – це політична нація, яка має розбудувати свою демократичну республіку. Суттю змін у дослідженнях народовладдя авторів XIX ст. стало те, що аналіз народовладних інститутів в історії держави і права України та інших європейських народів сприяв розумінню державно-правової системи в її історичній послідовності та в єдності з розумінням цивілізаційних цінностей країн Європи й України.

Після поразки декабристів українська революційно-демократична думка постала в іншому світлі. Їх покинула революційна наснага, і плани реставрації монархії оживлялися ліберальними ідеями, які дуже тісно

були пов'язані з консерватизмом. Вони вважали, що в Росії свобода слова, свобода совісті, захист прав народу мають бути закріплені конституцією за монархом. Російська передова дворянська інтелектуальна еліта була зобов'язана своїм походженням захищати монархію. У реформуванні російського монархізму виділено такі спрямування: 1) революційно-демократичний; 2) просвітницько-ліберальний; 3) консервативно-монархічний; 4) конституційно-консервативний. Серед революціонерів-демократів виокремлено дві течії: революційно-реформістський і революційний радикалізм.

У підрозділі 2.3 *«Народовладдя і державний устрій в ученнях українських західників та слов'янофілів»* простежено, що західники і слов'янофіли, поділяючи в основному ідеї демократії європейського класичного лібералізму та коригуючи свої погляди з реальною дійсністю в Росії, вважали, що основним гальмом розвитку держави і права народів Росії є монархічна влада та відсутність структурованої національної буржуазії, яка могла б очолити боротьбу за національне визволення та революційну перебудову всіх інститутів державної влади. Водночас слов'янофіли прагнули сконцентрувати свої сили для того, щоб виробити конструктивну модель народної демократії всіх слов'янських народів, які були в складі Росії, в рамках їх етнічного культурного світу, надавши кожному максимальну автономію в межах єдиної федерації слов'янських народів. Поступово слов'янофільський рух розділився на відверто москвофілів і полонофілів та українофілів, які протиставили себе і першим, і другим та інволюційно трансформувалися в національно-демократичну силу. Русофіли покладали особливу місію на російський народ, який став би ядром нової влади з інститутом народоправства. Полонофіли поступово у своїх поглядах дійшли крайнього прояву зневаги до українського народу та стали пропагувати польський державницький месіанізм на західноукраїнські землі. Після такої деформації слов'янофілів усі ці групи розмежувалися і стали нав'язувати суспільству власні вузькополітичні цінності, орієнтири та правила гри у боротьбі за незалежність слов'янських держав. На першому етапі формування цих суспільно-політичних сил з їхніми демократичними орієнтаціями на майбутнє суттєво ускладнювалося виокремленням українських національно-визвольних сил з полону ціннісних орієнтацій слов'янофільства. Перед Першою світовою війною русофільство в українському суспільстві обґрунтовувало свою політичну опозиційність до самостійників і тих, хто підтримував автономію у складі Австро-Угорщини (австрофілів).

У підрозділі 2.4 *«Утвердження ідей народовладдя в умовах формування устій капіталізму та кризи кріпосного права в Україні»* з'ясовано, що в середовищі українського народу, досить сильно

інтегрованого в імперсько-деспотичний простір Росії в основному за рахунок спільної релігійної віри, були окремі соціальні верстви, які не відвернулися від козацької минувшини, бо вона для них була незрівнянно краща за російський монархізм і викликала національну гордість і гідність. У суспільно-політичній кризовій ситуації Росії спогади про козацьчину нагадували вольності, народовладдя і ледь усвідомлене прагнення повернути, оживити ці інституції – в сучасному для них житті. Неприйняття монархічно-деспотичних форм державного устрою Росії у частини української освіченої верстви, провідним ідеологом якої став Т. Шевченко, породжує у відповідь пошуки в минулій історії свого народу «золотого віку». Національне самопізнання українського народу на початку XIX ст. стає передумовою критичної переоцінки ролі українсько-російської угоди 1654 р. Українські дослідники М. Костомаров, М. Максимович, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Багалій та ін. започаткували наукове дослідження української історії й утвердили думку, яка не була для Великоросійської імперії конструктивною, оскільки ідейно формувала концепт народовладдя в державній і правовій культурі.

Значна частина дослідників народовладдя була знайома з наслідками Французької революції та негативними тенденціями тогочасного капіталізму, відтак вважала за потрібне оминати капіталістичний шлях розвитку до демократії на основі відродження козацьких вольностей і рівних прав громадян у господарському, соціальному, політичному, культурному житті та побудувати нову Україну, модернізувавши козацькі принципи самоврядування.

У **третьому розділі «Народовладдя у проектах української державності II половини XIX – початку XX століття»** простежено трансформацію ідей народовладдя в епоху «Великих реформ» і модернізації імператорської влади в Росії, розглянута ідея народовладдя як фактор стабільності національної правової та політичної системи в державно-правових концепціях початку XX ст., проаналізовано інститути народного представництва в українських урядах I половини XX ст. і проблеми народовладдя у державно-правових поглядах мислителів Західної України XIX – I третини XX ст.

У *підрозділі 3.1 «Трансформація ідей народовладдя в епоху „Великих реформ” та модернізації імператорської влади в Росії»* обґрунтовано, що концептуально українська філософсько-правова думка на переломі XIX–XX ст. у розумінні категорії «народовладдя» розвивалася у двох напрямках. Перший визначався тим, що ідейною серцевиною концептуального бачення народовладдя в майбутній Україні була національна ідея, яка сприяла виробленню історичного підходу в розумінні українських інституцій народовладдя та форм їх вияву, що

розширювали і зміцнювали усвідомлення української ідентичності, відмінної від російської. Другий пов'язаний з ідеями К. Маркса про диктатуру пролетаріату як необхідної історичної стадії переходу від буржуазно-національної держави до суто народної. Марксистське розуміння демократії в українській філософсько-правовій думці істотно вплинуло на світоглядне бачення майбутнього державного устрою України в контексті пролетарської революції в Росії. Найбільш далекоглядні представники наукової думки усвідомлювали, що будь-яка революція в Росії, що зруйнує інститути монархічної влади в центрі, спричинить державно-правовий нігілізм в окраїнах і спровокує анархію, свавілля і безвладність у всіх сферах суспільного життя, оскільки різні народи стримувалися від активного набуття своєї суверенності могутнім тиском мілітарної влади.

У підрозділі 3.2 *«Ідея народовладдя як фактор стабільності національної правової та політичної системи у державно-правових концепціях початку ХХ століття»* простежено, що кінець ХІХ – початок ХХ ст. позначений могутнім піднесенням вітчизняної наукової думки з історії держави і права України. М. Грушевський разом з іншими політиками і вченими впродовж багатьох років був одним із засновників українського національно-визвольного руху в Галичині, пізніше в Києві. Спадщина М. Грушевського стосовно державного устрою і правовідносин козацької доби в українській історії держави і права, попри всілякі критичні кон'юнктурні аберації промосковської історіографії, постійно привертала до себе пильну увагу вітчизняних дослідників. Ідея козацьких вольностей та міркування М. Грушевського стосовно долучення козацької спільноти до західноєвропейських цінностей місцевого самоврядування у формі Магдебурзького права як основоположного відчуття людиною особистої свободи і громадянськості склали концептуальну основу визначення козацької держави спадкоємцем народовладної традиції Київської Русі та найвизначнішої доби в українському національному державотворенні. Друга складова концепції М. Грушевського про державно-правовий устрій козацького періоду в історії українського національного державотворення полягає в тому, що він розглядає Хмельниччину в площині пояснення ролі народу співмірно з європейськими країнами.

Провідники українського національно-визвольного руху доволі спрощено розуміли процес переходу до демократії мирним шляхом, без належної широкої і глибокої співпраці з місцевими громадами та їхніми інституційованими організаціями. Вони покладалися на себе у творенні держави, бо вважали, що народ стихійно, без усвідомлення цілей і задач буде їх підтримувати лише на небажанні жити у складі Росії. Крім того, вони обмежили свою діяльність лише інтелігентським середовищем і не

доклали належних зусиль, щоб з'єднати всі соціальні структури українського народу ідеєю демократії, яка б міцно зв'язала їх свідомість з національним визволенням. Будучи в полоні просвітницького ідеалізму, вони не розуміли, що ідеї демократії запліднюють не лише світобачення і світорозуміння, але й світотворення. Вони не розуміли значення, а тому не сприяли створенню на місцях осередків громадських і політичних організацій та місцевих самоврядних інститутів, які мали б активну практичну цілеспрямовану волю на розбудову демократії у своєму середовищі, узгоджуючи із центральними інститутами влади.

У підрозділі 3.3 «*Народовладдя та інститути народного представництва в українських урядах I половини ХХ століття*» на основі критичного аналізу наукових праць, присвячених проголошенню УНР та її поразки і втрати національної державності, стверджується, що тогочасна ситуація у всіх сферах життя українського народу не сприяла утвердженню і розвитку народовладних інститутів. Причин утрати українським народом своєї державності доволі багато. Вони стосуються як суспільно-політичних, соціально-економічних, так і особливо суб'єктивних – несформованості суспільної свідомості і державницької суб'єктності. На відміну від ЗУНР, де були підготовлені соціально-економічні та ідейно-світоглядні засади творення української національної держави, лідери УНР не мали ні соціального, ні мілітарного, ні економічного, ні духовного ресурсу для утвердження незалежної держави.

Аналіз праць з теорії та історії держави і права України, які стосуються процесів утворення УНР, ЗУНР та УРСР, дав підстави констатувати, що в Росії та Україні процеси формування інститутів народовладдя відбувалися майже синхронно, за однією тактикою і стратегією, з величезним тиском «махновщини». У середовищі українського суспільства, як і в Росії, були соціально активні і свідомі громадяни, які прагнули змінити суцільний державний устрій на демократичний. У самовільно створених інститутах місцевого самоврядування не було єдиної ідеології їх функціонування та підпорядкованості центральній владі. Значна частина членів цих самоврядних організацій підтримувала більшовиків, інша – О. Керенського і, звичайно, були проукраїнськи орієнтовані верстви. І в російському центральному уряді, і в українському не було узгоджених позицій про статус української національної держави, як і про статус Тимчасового уряду Росії. Опозиція О. Керенському готувала переворот. Цим скористався В. Ленін і сформував порядок з Тимчасовим урядом революційні ради. Більшовицьке розуміння народовладдя насправді було суто формальним і призвело до породження таких негативних явищ у

суспільній свідомості, як вожизм, а в практичному державницькому житті – тоталітаризм.

В Україні загострювалися суперечності між проросійськими і проукраїнськими силами у питанні про підтримку УНР та її подальшу долю. Проросійськи налаштовані верстви вимагали утворення Української республіки на широких засадах автономії у складі Росії. У середовищі українських державних діячів, які прагнули створити незалежну українську демократичну республіку, бракувало злагоджених організаційних форм діяльності та узгоджених принципів із тактики і стратегії державного будівництва й бачення можливих дій урядів сусідніх держав на виклик, який національна держава створювала. У наукових працях акцентується на тому, що через усю історію держави і права України міжособистісне суперництво за лідерство завдавало великої шкоди інституалізації народовладдя.

У проєкті Конституції УНР 1918 р. передбачалася норма надання місцевим інститутам самоврядування широких прав у різних сферах життя громади: «радам і їх виконавчим органам – управам належить єдина безпосередня місцева влада». Ці інновації не реалізувалися на практиці, оскільки, по-перше, органи самоврядування перебували у стані жорстокої кризи (безгрошів'я, не виплата зарплати службовцям і т. ін.); по-друге, в міру ускладнення внутрішньої ситуації в УНР її лідери все більше наращували взаємну недовіру.

У підрозділі 3.4 *«Проблеми народовладдя в державно-правових поглядах мислителів Західної України ХІХ – І третини ХХ століття»* простежено, що упродовж усього тривалого періоду боротьби за здобуття державної незалежності України галицька спільнота адекватніше сприймала демократичні цінності європейської цивілізації, досить гостро реагувала на будь-які спроби імперської політики Москви, спрямовані на політичне об'єднання України, побудову всіляких союзів під її зверхністю. Саме в Галичині – складовій Австро-Угорської імперії – відроджувався український національно-державницький дух. Сформована мислителями Галичини ідейно-світоглядна парадигма про вирішальну роль народу в історії розвитку своєї держави стає контекстом нової національно-державницької самосвідомості.

Національно-державницький напрям у західноукраїнській правовій думці був своєрідним, розмаїтим, об'єднував значну кількість учених-правників того часу. Поміркованими і толерантними були концепції національної держави С. Дністрянського і В. Старосольського, для яких характерні ідеї суверенітету нації, її пріоритету відносно держави. Особливими були погляди на державу, націю і людину представників радикального крила національно-державницького напрямку: Д. Донцова, Ю. Липи, М. Сціборського, Ю. Вассіяна.

Національно-демократичний напрям представляли М. Грушевський, І. Франко, Ю. Романчук, К. Левицький, В. Охрімович, Д. Савчак, В. Будзиновський, а також відомі громадські, наукові, освітні, церковні та господарські діячі. У 1900 р. вони звернулися з відозвою до народу, в якій було викладено програму-максимум – незалежна Україна («де б усі частини нашої нації з'єдналися в одну новочасну культурну державу») і програму-мінімум – національно-територіальна автономія Східної Галичини. Державницькі погляди та концепції К. Левицького відіграли важливу роль у державотворенні ЗУНР. Як голова уряду, він підготував та особисто відредагував низку важливих законів, що заклали основи для подальшої розбудови молодого держави, формування армії, правоохоронних органів та інших сфер життя. За його прем'єрства було схвалено попередній договір про злуку ЗУНР і УНР, яка офіційно відбулася 22 січня 1919 р.

Теоретичне розуміння народовладдя у XX ст. було обтяжене загостренням політичних суперечностей між державами та між ідеологіями націоналізму і пролетарського інтернаціоналізму, з одного боку, та суперечностями суспільного розвитку, спричиненого індустріалізацією промислового виробництва та процесами експансії монополістичного капіталу – з другого. Перша світова війна засвідчила про неспроможність національних демократичних держав захистити права і свободи своїх громадян та налагодити міжнародні і міждержавні відносини на цінностях класичного лібералізму. На світову арену в першій чверті XX ст. вийшли ворожі за своїм змістом ціннісно-світоглядні ідеології – націоналізм, расизм і комунізм.

У **четвертому розділі «Народовладдя в соціалістичній, консервативній, націоналістичній і ліберальній ідеологіях та в радянській і пострадянській формах правління в Україні»** визначено специфіку народовладдя в радянських і пострадянських формах правління в Україні; запропоновано нові ідеї утвердження національних інститутів народовладдя в сучасному державотворенні.

У *підрозділі 4.1 «Демократична влада у концепціях державно-правової ідеології соціалізму та комунізму»* простежено, що представники української соціал-демократії вбачали у федеративному демократичному устрої України з Росією можливість здійснити українізацію всього етнокультурного простору та відродити народоправні інститути в модернізованій формі. Проте В. Ленін, декларуючи надання автономії національним меншинам і створення федеративної Росії, з можливістю самовизначення націй, навіть не припускав автономії України, відкинувши пропозиції М. Грушевського й В. Винниченка та жорсткою придушивши військами М. Муравйова спробу відокремлення України.

Обґрунтовано, що інститути влади, встановлені після так званої соціалістичної революції, аж ніяк не можна вважати справді демократичними. В. Ленін вважав, що в буржуазній державі демократія є надбанням небагатьох, а за диктатури пролетаріату утворюється реальна демократія для більшості. Диктатура пролетаріату стала новою історичною формою демократії, що реалізувалася через ради депутатів, обраних від робітників і селян у всіх адміністративно-територіальних одиницях держави. У диктатурі пролетаріату вбачалося соціальне месіанство. Й. Сталін, як і його попередники, піддавав нищівній критиці «буржуазну демократію» та «буржуазний парламентаризм», а комуністичну партію розглядав як політико-ідеологічний інститут із широкими повноваженнями в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Світоглядні ідеї марксизму-ленінізму під прикриттям «соціалістичного демократизму» було догматизовано і поставлено на службу панівній партійній бюрократії.

Виокремлено головні причини розпаду радянської моделі державно-бюрократичного соціалізму: 1) вона не витримала змагання зі світом капіталу, не спромоглася забезпечити вищі, порівняно із західними, рівні життя і продуктивності праці; 2) народовладдя не відбулося, а влада, як і засоби виробництва, була відчужена від трудящих; 3) комуністична партія була знаряддям диктатури пролетаріату, боротьби з дисидентством і «класовими ворогами». У радянській державі запанував тоталітарно-класовий, партійно-диктаторський, автократичний суспільний лад.

У підрозділі 4.2 *«Консервативні та неоконсервативні вчення про народовладдя»* ґрунтовно проаналізовано вчення В. Липинського, згідно з яким тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду й анархії. Він розчаровувався народницькою елітою, яка розуміла демократію як необмежене народовладдя під проводом Рад та отаманів і виявилася не здатною вирішити проблеми державного будівництва. Українську державницьку ідеологію В. Липинський будував на давніх народних традиціях, зокрема на державному досвіді гетьмансько-козацьких часів і високій етнічній культурі хліборобської спільноти. При цьому державність бачилася йому як спадкоємна монархія, очолювана гетьманом. Державу можна будувати не через демократичні механізми, зокрема через інститут народовладдя, а за ініціативою провідної верстви або аристократії. Саме вони здатні повести за собою пасивну більшість. Консерватизм у розумінні народовладдя характеризувався поглядом на суто українську національну складову (культуру, мову, державні традиції) і заглибленням в етнічні межі своєї раціональності, ментальності та духовної культури, орієнтувався на якнайменше

проникнення запозичень з іншоетнічних держав та їхніх взірців розбудови держави і права для того, щоб увійти у світову цивілізацію з вивороненим українським національно-державницьким обличчям.

У підрозділі 4.3 *«Народовладні традиції в державно-правових поглядах українських націоналістів»* з'ясовано, що, на відміну від інших політичних діячів, які або відійшли від політичної діяльності, або стали на шлях співпраці з більшовицьким режимом, державницька позиція С. Петлюри залишалася непохитною: Україна має бути суверенною, демократичною, соборною державою. Українська політична еміграція в період 1921–1926 рр., зберігаючи вірність ідеї незалежності України, продовжувала національно-визвольну боротьбу, лідером якої залишався С. Петлюра. Він дав теоретичне обґрунтування визвольної боротьби, першим проаналізував соціальні та національні причини збройної поразки, довів повну утопічність поглядів своїх опонентів щодо можливого реально рівноправного існування української нації у складі федерації, що підтвердилось історичним досвідом перебування України у складі Радянського Союзу.

Дискусійними залишаються погляди на характер національного розвитку прибічників націонал-самостійницьких ідеалів (М. Міхновського, Д. Донцова та М. Сціборського). Націонал-радикали висунули проект творення української державності на засадах націоналізму, причому під нацією вони розуміли, на відміну від федералістів та консерваторів, спільність людей передусім за етнічною ознакою. Націонал-радикали відкидали демократичний шлях поступу майбутньої української держави, вважаючи більш оптимальною для національного розвитку автократію. Національно-радикальний напрям на цьому етапі сформулював виразно одну думку: нормальний розвиток України можливий лише в межах незалежної соборної держави. Народовладдя Д. Донцов вбачав у можливості нації формувати власну еліту для здійснення ефективного управління державою.

На основі аналізу поглядів на сутність народовладдя, які сформувалися в українській націології, виокремлено ліберально-націоналістичний та радикально-націоналістичний напрями. Ліберально-націоналістичний вибудував теорію українського народовладдя в концептуальному баченні європейського класичного лібералізму, основоположним принципом якого є права і свободи людини й громадянина. Радикально-націоналістичний напрям поступово відійшов від бачення демократії для захисту прав і свобод громадянина й акцентував ідею національного суверенітету як основоположного принципу розбудови держави. Він сформульований гаслом «нація понад усе».

У підрозділі 4.4 «Легітимація президентської влади та державного управління в Україні в умовах народовладної правової свідомості» обґрунтовано, що ідея демократії в українському державотворенні нині має визначальний сенс для консолідації суспільства, частина якого зазнала маніпулятивного впливу з боку сусідньої держави. Для реконструкції українського державотворення важливо, по-перше, великомасштабне ідейно-світоглядне навернення абсолютної більшості суспільства до нового розуміння демократії; по-друге, формування добре сконсолідованого громадянського суспільства; по-третє, відродження українських національних народовладних традицій, які здатні значно доповнити наші знання про зміст та обсяг категорії «демократія». У сучасній науковій думці про демократію в Україні вже чітко усвідомлюється інституційна складова державного будівництва, але в ній ще проглядається державницько-чиновницький гегемонізм щодо політичних сил, соціальних структур та їх життєвих інтересів, який мотивує представників державної влади до корупційних дій. Це є наслідком правової свідомості українського суспільства, в якій чітко не окреслена ідеологема європейської демократії з її принципом верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми – концептуалізації народовладної традиції та функціонування інститутів народовладдя в історії держави і права України. У результаті проведеного дослідження сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на досягнення визначеної мети.

1. Державотворчі процеси українського національного життя важко тлумачити без усвідомлення вкрай важливого поняття – народовладдя. Це одна із найскладніших філософсько-правових категорій, яка торкається широкої сфери людських відносин і життєдіяльності суспільства в цілому. У дисертації осмислені в логічній формі ключові категорії «народовладдя» і «демократія» в їх історичних інституційно-функціональних вимірах. За часів незалежності поняття «демократія» набуло настільки широкого вжитку і тлумачення, що вимагає теоретико-методологічного осмислення його змісту й обсягу в контексті теми нашого дослідження. На основі аналізу наукових поглядів про народовладдя та конкретного історичного досвіду української нації, по-перше, з'ясовано, що інститути народовладдя змінюють свої функції в історичному розвитку як реакція на зміну смисложиттєвих цінностей

народу; по-друге, сформульовано принцип синхронного становлення і розвитку нації та її народовладних інститутів в історичному процесі.

2. Аналіз історіографії XIX–XX ст., присвяченої дослідженню інститутів народовладдя в генезі українського державотворення, дозволяє зробити висновок, що на всіх історичних етапах становлення і розвитку української національної держави від Київської Русі, Галицько-Волинського і Литовсько-Руського князівства, козаччини, УНР і ЗУНР чітко простежується історико-народовладний контекст. До того ж усі інститути народовладдя функціонально були інтегровані в життя соціальних структур. Українське народовладдя відрізняється не лише наявними формами буття державних інститутів, але і їхньою спорідненістю у співбутті соціальних структур та їхніми творчими можливостями збагачуватися інноваціями за рахунок засвоєння державницького досвіду сусідніх країн. Наприклад, у Литовсько-Руському князівстві сформувався інститут Ради панів за польським взірцем, а в козацькій структурі інститутів влади – Рада старшин.

3. Соціальною основою народовладдя в історії держави і права України були фундаментальні інститути приватної власності, індивідуалізованої у формі сімейних дворогосподарств та асоційованої у формі територіальних громад, відчуження яких не відбувалося за нормами закону представниками вищих інститутів державної влади, ці інституції власності зберегли своє існування впродовж усієї історії держави і права України й були основою самоуправи та механізмів виборності до них представників;

4. У наукових працях українських дослідників, особливо тих, які через різні причини емігрували, українське народовладдя постійно і послідовно інтерпретується в контексті змісту й обсягу поняття «українське громадянство», а інститути самоврядування в історії держави і права України забезпечуються управліннями на основі визначення громадянами їхньої придатності щодо виконання покладених на них обов'язків; таке бачення істотно відрізняє розуміння українського народоправства від російського общинного народництва та його психології, на які спирається одноосібна вождівська сакральна влада;

5. Усебічний аналіз механізмів формування інститутів народовладдя в історії держави і права України дає підстави стверджувати, що відбір та делегування народом своїх представників до відповідних інститутів влади відбувалися за принципом кращих серед рівних – «ліпших мужів» у Київській Русі, в Запорізькій Січі загальна січова рада як інститут народоправства обирала військову старшину за тим самим принципом, як і гетьмана, суддів і т. д. Вони у своїй діяльності були відповідальні перед волею громади.

6. Заглиблюючись у дослідження змістовної сутності народовладдя, було з'ясовано, що в наукових працях у добу кризи царського самодержавства Росії у першій половині XIX ст. були спроби реставрувати російську монархію на засадах конституціоналізму з обмеженням її самодержавної влади інститутом народного представництва. Всебічно осмислені методологічні підходи декабристів у розумінні конституційної парадигми народовладдя, розкрито погляди західників і слов'янофілів на сутність і форми історичного вияву народовладдя в різних моделях державного устрою. З'ясовано, що без національно-патріотичної верстви формування державних інститутів народовладдя практично неможливе, тому що для державницької діяльності потрібні знання, досвід і національна державницька суб'єктність.

7. Досліджено динаміку еволюційних і революційних змін у розумінні народовладдя в умовах оновлення і розвитку правових механізмів руху капіталу та кризи інституту кріпацтва в Україні. Сформовано комплексне бачення еволюційних тенденцій інститутів державної влади в період «Весни народів», «Великих реформ» та модернізації інститутів імперської влади, у складі яких український народ почав національно відроджуватися та формувати себе суб'єктом національно-демократичного майбутнього. Обґрунтовано і розкрито зміст ідеї національної демократії як цілісної смисложиттєвої засади світорозуміння і світотворення, державно-правових систем безпеки в міжнародних відносинах.

8. Критична рефлексія наукових праць, у яких досліджувалася проблема народовладдя, завершилася формуванням висновків про основоположні цінності смисложиттєвої творчості народу, які мала утверджувати та захищати обрана ним влада. Мета народу в організації інститутів народовладдя, їхнього розвитку та визначення завдань для представників влади полягала в тому, щоб зорганізувати, оформити у правовий спосіб творчі сили суб'єктів усіх форм власності, окремих соціальних груп та громадян на утвердження власного суверенітету і спрямувати свою життєву енергію на суспільно корисну, продуктивну працю у різних сферах людської життєдіяльності.

9. У теорії держави і права утвердилася парадигма народу-нації, основною формою існування якої може бути національна народна республіка. Поняття «нація» включає у свій зміст термін «народ» та збагачує безліч суцільних його характеристик. Поняття «національна суб'єктність», «національна ідея» стали суттєвими для розуміння народовладдя. Отож поняття «нація» за своїм змістом має ширший обсяг і виражає суб'єктне державотворче народоправне начало.

У середині XIX ст. дослідники проблем народовладдя безпосередньо пов'язують це поняття з досягненням змісту «нація». Залучення в теорію й історію держави і права поняття «нація» до аналізу народовладдя стало конкретизувати історичні форми прояву інститутів народом обраної влади з фіксацією їхніх об'єктивних зв'язків у подальшому історичному вимірі. Розуміння поняття «нація» стало методологічним інструментарієм нового тлумачення народовладдя. Нині це поняття в теорії та історії держави і права застосовується як корінне для назви не лише народовладдя, але й цілісної державно-правової системи.

10. Вихід на історичну арену пригноблених народів, національна боротьба за державний суверенітет змогли відновити у науковому дискурсі поняття «народовладдя» в інноваційному смисложиттєвому вимірі. Правовий статус пригноблених народів в імперських державах відкрив для них новий горизонт бачення себе і свого майбутнього народоправного державно-правового устрою та зміни міжнародних правових відносин. У вирішенні проблем міжнародних конфліктів після Першої світової війни національні держави в особі їх урядів ініціювали створення правової інституції Союз народів. Це була одна з перших міжнародно-правових інституцій, яка була створена національними державами для цивілізованого вирішення будь-яких проблем у взаємовідносинах між народами і державами. Сказане означає, що нації, виборюючи свій державний суверенітет, утворили демократичні державно-правові системи, перетворилися з номінальних пасивних об'єктів міжнародного правового поля, в межах якого суб'єктами були імперські держави, на активних національних суб'єктів державної дії за межами свого поля.

11. На основі проведеного аналізу наукової літератури, присвяченої дослідженню інститутів народного представництва в ЗУНР і УНР, зроблено висновок, що між тими частинами українського народу, які були в складі Австрії і Росії, не були сформовані спільні організаційні й інституційні соціальні осередки, які змогли б підтримати та захистити ці новостворені держави та реалізувати ідею національної демократії.

12. Незважаючи на частковий і відчутний розпад імперських держав на національно-демократичні суверенні держави в умовах повоєнного періоду в 1917–1918 рр., колишня Росія відновила свій суверенітет у новій радянській соціалістичній іпостасі, не зупинилася на розбудові національної демократії та стала на шлях реконструкції своєї імперії під гаслами соціалізму і диктатури пролетаріату. Більшовицька влада прагнула консолідувати колишні пригноблені народи, які не визріли у своїй національній державницькій суб'єктності і не домоглися зміцнити свої демократичні державно-правові інститути та захистити

свій суверенітет, відтворила імперську державу у формі СРСР. Ради народних депутатів усіх рівнів усіх республік постали формально як дійсно народовладді інститути в конституційній визначеності. Народи в СРСР становили контекст конституційного права, що розвивалося під гаслом пролетарської диктатури і прагненням інтернаціоналізувати всіх у «радянський народ». Цей процес супроводжувався репресіями проти осіб, які прагнули захищати інтереси народу під гаслом національної державної незалежності. Перша стадія розбудови радянської державно-правової системи зводилася до руйнування основоположних засад національної української самоідентифікації. Під гаслом інтернаціоналізації здійснювався процес русифікації, ідеологія якої мала змінити історичну пам'ять народів про їхню народовладну державницьку традицію.

13. У першій половині XX ст. у концепціях народовладдя увага більшою мірою концентрувалася навколо забезпечення національного суверенітету народів і держав, утвердження міжнародним правом рівних прав і свобод новостворених національних держав, прав і свобод людини та громадянина. Перша світова війна показала, що декларативна форма реалізації ідеї народовладдя лише формально забезпечила рівні права і свободи людини та громадянина і національних меншин, а також не гарантувала на міжнародному рівні суверенітету окремим національним державам. Ліга націй не спромоглася розв'язати ці проблеми. Після Другої світової війни в народовладних теоріях держави і права більше уваги зосереджено на створенні інститутів, які б контролювали належне дотримання всіма представниками влади декларованих прав і свобод. У цьому вбачаємо гуманізацію юридичних правових норм, яка стосується і зміни мір покарання за різні протиправні дії, зокрема не застосування смертної кари. Соціалізація юридичних правових норм сприяла формуванню широкого кола громадських організацій і спрямуванню їхньої діяльності на громадський контроль за представниками влади, що тягне за собою зменшення навантаження на каральну систему і відповідно витрат бюджету на її утримання. У парадигмі народовладдя виокремився концепт суверенізації людини і громадянина, суб'єктів господарювання та об'єднань громадян і посилення ролі морального чинника в їхній життєдіяльності.

14. Розпад Радянського Союзу, проголошення державного суверенітету України мали б забезпечити формування дійсного, а не формального народовладдя. Проте народ зі своїм радянським менталітетом і безпосереднім досвідом партократії не зміг порвати зв'язок з колишнім радянським типом демократії. Державні діячі, делеговані партійними організаціями, конструювали інститути державної влади за логікою КПРС. Розпочаті процеси роздержавлення і

приватизації стали передумовою формування з колишніх високопосадовців регіонально-олігархічних груп, які стали власниками не лише державних підприємств, але й владних інституцій. Створений суб'єкт привласнення олігархічний клан стає справжньою політичною силою реформування законодавчих, урядових і судових гілок влади. Друга особливість олігархічного правління в Україні після проголошення незалежності полягала в тому, що народ ще більше віддалився від своїх історичних народовладних традицій, а його свідомість постала в невизначеній іпостасі державотворення. Максимальним стає відтворення національних сподівань на демократизацію суспільства та входження в європейський цивілізаційний простір у мешканців західного регіону і водночас зростав потенціал наслідування російського досвіду державного будівництва у східних регіонах. Нагромадження у світогляді українського народу через наслідування чужого державного досвіду в розбудові народовладдя призвело до ще більшої напруги між східним і західним регіонами. Отож процес становлення в Україні громадянського суспільства, яке мало бути рушієм державно-правових реформ на засадах народовладдя, був загальмований. Відбулося посилення влади інституту президента після ухвали рішення Конституційного суду про порушення процедури прийняття Конституції, в якій державний устрій формулювався як парламентсько-президентський. Ці та інші події в розвитку демократії стали фактором, що спричинив революцію Гідності. Виборюючи в такий спосіб юридичний статус громадянського суспільства, воно стало каталізатором нинішніх реформ конституційного права, виборчого і місцевого самоврядування. У сфері правоохоронної системи державного будівництва почалися реформи системного характеру. У міжнародно-правовій сфері державні діячі, обрані народом, сприяють входженню України в європейський державно-правовий простір, у межах якого права і свободи людини та громадянина стали непорушним принципом демократії.

У межах розгорнутої активної діяльності громадянського суспільства вже не підтримується і не розпалюється ціннісно-світоглядна диспозиція між східним і західним регіонами. Сьогодні українське суспільство вже не є активним захисником радянського устрою і не відчуває до Московської держави симпатії, а, навпаки, прагне відгородитися не лише на кордоні, а й від путінського авторитаризму.

15. У багатьох наукових працях дослідники народовладдя акцентують увагу на тому, що потрібно цілком і повністю звільнити історію держави і права України від антиукраїнських поглядів російської історіографії та узгодити бачення різних історичних періодів у концептуальному народовладному розумінні. Імперська держава за багатовікову історію свого панування робила все, щоб викреслити з

історичної пам'яті будь-які спогади і знання про державно-правовий народовладний устрій українського народу. Проте закладені в національній духовній культурі і в способі мислення прагнення до свободи і демократії не були знищені, і нині вони відродилися.

16. Гносеологічний і логіко-семантичний аналіз державно-правової лексики у працях дослідників народовладдя дає підстави для висновку про те, що іншомовні терміни, які становлять логічну структуру сучасного національно-державницького мислення, не пов'язані з історично продукуюною українським народом державно-правовою лексикою, що формує не адекватну національним традиціям державницьку свідомість. Українська державно-правова лексика, яка сформувалася впродовж історії держави і права України, була витіснена з мовного вжитку понад трьохсотлітнім пануванням чужих держав на українській землі, що створює в українській ментальності прірву в розумінні минулого й сучасного. Запропоновано усунути з нинішнього державно-правового лексикону терміни, які не відповідають українській державницькій традиції, що дасть можливість укорінити українську свідомість в історичне минуле, зв'язати минуле, нинішнє і майбутнє покоління спільною історичною пам'яттю та усунути синдром малоросійства й державницької меншовартості в усвідомленні себе частиною європейської цивілізації.

17. Пропонується вилучити з державно-правового дискурсу російськомовну термінологію на позначення інститутів народовладдя, яка не адекватно і не об'єктивно відтворює їх в історії держави і права України, зокрема інститут *«Верховна Рада України»* перейменувати на *«Законодавче Віче України»*;

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Сворак С. Д. Політико-правова думка України XIX–XX століть про народовладдя : монографія / С. Д. Сворак. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. – 376 с.

Статті у фахових виданнях з юридичних наук:

2. Сворак С. Д. Трансформація поняття «вольності» у політико-правових традиціях Київської Русі / С. Д. Сворак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2011. – № 2 (53). – С. 88–94.

3. Сворак С. Д. Іван Макух – державний секретар внутрішніх справ ЗУНР / С. Д. Сворак, Д. Д. Футулійчук // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2011. – № 4 (55). – С. 72–76.

4. Сворака С. Д. Проблеми демократії та народовладдя в теорії українського націоналізму (Д. Донцов) / С. Д. Сворака // Митна справа : Науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – Ч. 2, кн. 1. – 2012. – № 5 (380). – С. 68–73.

5. Сворака С. Д. Концепція народовладдя у політичній ідеології соціалізму М. Грушевського / С. Д. Сворака // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2012. – № 4. – С. 272–280.

6. Сворака С. Д. Народовладдя у контексті державної регіональної політики України / С. Д. Сворака // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2012. – № 3. – С. 62–69.

7. Сворака С. Д. Генеза народовладних інститутів Київської Русі (IX–X ст.) / С. Д. Сворака // Право і безпека : науковий журнал. – Харків, 2012. – № 3 (45). – С. 66–69.

8. Сворака С. Д. Народовладдя в Україні у державно-політичних концепціях XIX ст.: філософсько-правовий аспект / С. Д. Сворака // Право і безпека : науковий журнал. – Харків, 2012. – № 4 (46). – С. 26–30.

9. Сворака С. Д. Інститут народовладдя в державно-політичних концепціях В. Липинського / С. Д. Сворака // Наука і правоохорона. – Київ, 2012. – № 3 (17). – С. 259–263.

10. Сворака С. Д. Ідеї народовладдя у державницькій концепції Симона Петлюри / С. Д. Сворака // Право і суспільство : науковий журнал. – Дніпропетровськ, 2012. – № 4. – С. 8–12.

11. Сворака С. Д. Інститут народовладдя у державно-правовому дискурсі / С. Д. Сворака // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2012. – № 3(58). – С. 35–43.

12. Сворака С. Д. Народовладні інститути у державно-правових поглядах декабристів / С. Д. Сворака // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2012. – № 4 (59). – С. 73–82.

13. Сворака С. Д. Народовладдя Галицько-Волинської держави у наукових поглядах вітчизняних дослідників XIX ст. / С. Д. Сворака // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 792–798 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12ccdvc/pdf>.

14. Сворака С. Д. Народовладний концепт Литовсько-Руської держави у державно-правових поглядах дослідників XIX–XX ст. / С. Д. Сворака // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2013. – № 1 (60). – С. 25–36.

15. Свора́к С. Д. Народо́владний концепт у теорії та практиці марксизму-ленінізму / С. Д. Свора́к // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2013. – № 3(62). – С. 6–14.

16. Свора́к С. Д. Народо́владдя в історіографії українських юристів ХІХ – початку ХХ ст. / С. Д. Свора́к // Митна справа : Науково-аналітичний журнал з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – Ч. 2, кн. 1. – 2013. – № 1 (85). – С. 452–458.

17. Свора́к С. Д. Народо́владний концепт у політико-правових поглядах М. П. Драгоманова: цивілізаційно-правовий вимір / С. Д. Свора́к // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2013. – № 31. – С. 64–76.

18. Свора́к С. Д. Громадсько-федеративний принцип побудови української державності у політико-правових поглядах Івана Франка / С. Д. Свора́к // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : серія юридична. – Львів, 2013. – № 1. – С. 107–115.

19. Свора́к С. Д. Державно-правові концепції Миколи Шлемкевича / С. Д. Свора́к // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – Київ, 2013. – Вип. 21. – С. 142–149.

20. Свора́к С. Д. Иосиф Покровский о народовластии и монархии у славянских народов / С. Д. Свора́к // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – Київ, 2013. – Вип. 22. – С. 201–206.

21. Свора́к С. Д. Проблеми демократії та народовладдя в теорії українського соціалізму Володимира Винниченка / С. Д. Свора́к // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк, 2013. – № 1 (52). – С. 3–8.

22. Свора́к С. Д. Утвердження народовладного концепту у державно-правових поглядах та політичній діяльності Костя Левицького / С. Д. Свора́к // Право і безпека : науковий журнал. – Харків, 2013. – № 2 (49). – С. 50–55.

23. Свора́к С. Д. Праці українських правників ХІХ – початку ХХ ст. як джерела дослідження концепту народовладдя / С. Д. Свора́к // Наука і правоохорона. – Київ, 2013. – № 1 (19). – С. 327–333.

24. Свора́к С. Д. Трансформація народовладдя в Україні у контексті європейських цивілізаційних процесів Х–ХVІІ століть / С. Д. Свора́к // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 864–869 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13ccdvc/pdf>.

25. Свора́к С. Д. А. Малиновський про державно-правовий устрій України середньовіччя / С. Д. Свора́к // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – Харків, 2014. – № 1(64). – С. 15–28.

26. Сворак С. Д. Концепт народовладдя в українській національній ідеї: історико-правовий вимір / С. Д. Сворак // Право і безпека : науковий журнал. – Харків, 2014. – № 2 (53). – С. 14–18.

27. Сворак С. Д. Концепція народовладдя козацької держави у політико-правових поглядах М. Грушевського / С. Д. Сворак // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка : серія юридична. – Львів, 2014. – Вип. 59. – С. 114–120.

Публікації в зарубіжних наукових виданнях:

28. Сворак С. Д. И. А. Покровский о революционном переходе от монархии к народоправству / С. Д. Сворак // Вестник Карагандинского государственного университета имени академика Е. А. Букетова. Серия : право. – Караганда, 2013. – № 2 (70). – С. 48–52.

29. Сворак С. Д. Трансформация концепта народовластия в государственно-правовых учениях анархизма Западной Европы, России и Украины / С. Д. Сворак // Вестник Белгородского юридического института МВД РФ. – Белгород, 2013. – № 2. – С. 120–125.

30. Сворак С. Д. Народовластие Литовско-Русского государства в государственно-правовых взглядах белорусских и украинских ученых / С. Д. Сворак // Вестник Академии МВД Республики Беларусь : Научно-практический журнал. – Минск, 2013. – № 2 (26). – С. 220–223.

31. Сворак С. Д. Проблемы народовластия в государственно-правовых взглядах А. Радищева / С. Д. Сворак // Вестник Волгоградской Академии МВД России. – Волгоград, 2014. – № 1 (28). – С. 31–35.

32. Сворак С. Д. Концепция народовластия в либеральных государственно-правовых взглядах Богдана Кистяковского и Максима Ковалевского / С. Д. Сворак // Вестник Нижегородской Академии МВД России. – Нижний Новгород, 2014. – № 1 (25). – С. 64–68.

33. Dr hab. Stepan Dmytrovich Svorak. M. Wladimirski-Budanow i G. Wiernadski o ewolucji demokracji bialorusko-ukrainskiego panstwa w X–XV w. / S. D. Svorak // Przegląd Policyjny. – ROK XXIV. Szcztyno, 2014. – № 1 (113). – S. 57–65.

Публікації в інших наукових виданнях:

34. Сворак С. Д. Політико-правова спадщина України: кримінально-правовий вимір у період козацької держави Богдана Хмельницького / С. Д. Сворак, П. Л. Фріс // Держава і закон : теорія, практика, методика : зб. наук. праць. – Вип. III. – Івано-Франківськ : ПЮІ ЛьвДУВС, 2008. – С. 3–11.

35. Сворак С. Д. Штрихи до політичного світогляду Михайла Грушевського / І. П. Макаровський, М. Ф. Москалюк, С. Д. Сворак //

Українська національна ідея. Дослідження, переклади, публікації. – Вип. VIII. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 5–22.

36. Сворак С. Д. Сталінська тоталітарно-репресивна система влади / С. Д. Сворак, М. Ф. Москалюк // Політична система України : проблеми становлення і розвитку : монографія / за ред. В. І. Кафарського. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 197–235.

37. Політична діяльність гетьмана Івана Мазепи : монографія / В. М. Голобін [та ін.] ; Івано-Франківський національний технічний ун-т нафти і газу, Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника, Івано-Франківський осередок Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2009. – 179 с.

38. Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859–1941) : наукова монографія / І. О. Андрухів, С. Д. Сворак, В. В. Ковалик. – Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – 104 с.

39. Сворак С. Д. Демократія, економічна свобода та економічний порядок / С. Д. Сворак // Національна економіка : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Носової. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – С. 73–82.

Тези конференцій:

40. Сворак С. Д. Застосування формаційного та цивілізаційного підходів до вивчення державно-правових інститутів Київської Русі / С. Д. Сворак // Методологічні проблеми історико-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнар. істор.-прав. конф. (24–26 вересня 2010 р., м. Алушта). – Київ ; Сімферополь, 2011. – С. 218–227.

41. Сворак С. Д. Генеза Української держави у теорії норманізму і неонорманізму / С. Д. Сворак // Суверенність, незалежність, конституційність: становлення та розвиток Української держави : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 червня 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2011. – С. 30–31.

42. Сворак С. Д. Поняття «вольностей» у політико-правових традиціях Київської Русі / С. Д. Сворак // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького і сучасність : матеріали XXIV Міжнар. істор.-прав. конф. (28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів). – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 188–194.

43. Сворак С. Д. Державотворча та громадсько-політична діяльність державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР Івана Макуха / С. Д. Сворак // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнар. істор.-прав. конф. (27–29 квітня 2012 р., м. Одеса). – Одеса, 2012. – С. 367–372.

44. Сворак С. Д. Становлення державно-політичних органів влади Київської Русі / С. Д. Сворак // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ.

конф. (19–20 травня 2012 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2012. – Ч. I. – С. 78–82.

45. Сворака С. Д. Проблеми народовладдя в умовах трансформації державно-правової системи в Україні / С. Д. Сворака // Актуальні проблеми права, держави та юридичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 1 червня 2012 р. – Тернопіль, 2012. – С. 12–14.

46. Сворака С. Д. Генеза і трансформація народовладних традицій в Україні / С. Д. Сворака / Людина, культура, техніка в новому тисячолітті : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 вересня 2012 р., м. Харків) / Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ». – Харків, 2012. – С. 111–112.

47. Сворака С. Д. Г. В. Вернадський про зародження та формування народовладних традицій у Київській Русі / С. Д. Сворака // Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах : матеріали XXVII Міжнар. істор.-прав. конф. (21–23 вересня 2012 р., м. Євпаторія). – Київ; Сімферополь, 2012. – Ч. II. – С. 24–28.

48. Сворака С. Д. Генеза і становлення ідеології народовладдя Київської Русі в українській правовій думці / С. Д. Сворака // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : матеріали Всеукр. наук. конф. (7–8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 2012. – Ч. I. – С. 198–200.

49. Сворака С. Д. Народовладний концепт місцевого самоврядування у контексті державної регіональної політики в Україні / С. Д. Сворака // Правові засади місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики : матеріали наук.-практ. семінару (20 листопада 2012 р., м. Харків). – Харків : ХНУВС, 2012. – С. 9–12.

50. Сворака С. Д. Демократичні тенденції у політико-правових поглядах декабристів / С. Д. Сворака // Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «VIII Прибузькі юридичні читання» (23–24 листопада 2012 р., м. Миколаїв). – Миколаїв, 2012. – С. 45–47.

51. Сворака С. Д. Трансформація народовладдя у процесі етногенезу української нації у державно-правових трактатах М. П. Драгоманова / С. Д. Сворака // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2013 року, м. Суми); Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2013. – Ч. I. – С. 47–50.

52. Сворака С. Д. Народовладдя у науковій спадщині М. П. Драгоманова / С. Д. Сворака // Дев'яті юридичні читання. Політико-

правова реформа в Україні : історія, сучасність, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (24–25 травня 2013 р., м. Київ). – Київ, 2013. – С. 158–160.

53. Сворака С. Д. Народовладдя в Україні крізь призму вітчизняних досліджень XIX – початку XX століть / С. Д. Сворака // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти : історія та сучасність : матеріали XXIX Міжнар. істор.-прав. конф. (19–22 вересня 2013 р., м. Феодосія). – Київ ; Сімферополь, 2013. – С. 280–287.

54. Сворака С. Д. Демократизм и монархизм в государственно-правовых взглядах Иосифа Покровского (к 145-летию со дня рождения известного черниговчанина) / С. Д. Сворака // Економіко-правові інформаційні перетворення в національній і глобалізованій економіці : матеріали IX міжвуз. наук.-практ. конф. (25 листопада 2013 р., м. Чернігів). – Чернігів, 2013. – С. 127–128.

55. Сворака С. Д. Народовладдя у державно-правовій концепції О. Малиновського / С. Д. Сворака // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (17–18 травня 2014 року, м. Суми); Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми : Друкарський дім «Папірус», 2014. – С. 51–54.

56. Сворака С. Д. Народовладний концепт у державно-правових поглядах Г. Вернадського і М. Владимирського-Буданова / С. Д. Сворака // Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новачі : матеріали Міжнар. наук. конф. (15–16 травня 2014 р., м. Київ). – Київ, 2014. – С. 134–137.

57. Сворака С. Д. Демократичні устої України в контексті трансформації української національної ідеї / С. Д. Сворака // Конституція і державотворення: національні традиції та світовий досвід : матеріали XXX Міжнар. істор.-прав. конф. (4–6 липня 2014 р., м. Чернігів). – Чернігів, 2014. – С. 139–145.

58. Сворака С. Д. Народовладдя та диктатура в політико-правовій доктрині українського націоналізму / С. Д. Сворака // Актуальні проблеми історико-правової науки та її роль у правовому та патріотичному вихованні студентів-юристів : матеріали наук.-практ. конф. (7–8 листопада 2014 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 36–45.

59. Сворака С. Д. Демократичний концепт у політико-правовій доктрині українського лібералізму XIX – початку XX століття / С. Д. Сворака // Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми : Матеріали XXXII Міжнар. істор.-прав. конф. (28–31 травня 2015 р., м. Полтава). – Київ ; Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 271–276.

АНОТАЦІЇ

Сворак С. Д. Народовладдя у державно-правових ученнях України XIX–XX століть. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016.

Дисертація присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу наукових поглядів на сутність, форми та інститути народовладдя у працях дослідників XIX–XX ст. у контексті сучасних державотворчих процесів в Україні. Висвітлено філософсько-правові, методологічні засади дослідження народовладдя та стан наукового опрацювання проблеми. З'ясовано структуру інститутів народовладдя в Київській Русі: віче, посадник, тисяцький, князь, староста сільської громади, урядник вулиці міста. Спростовано погляд московської історіографії на варязьке завоювання Руських земель та утвердження ранньофеодальної монархії. Простежено подальшу еволюцію народовладних інститутів. Сформульовано авторську концепцію неперервності ідей народовладдя в національній свідомості українського народу, незважаючи на перервність історичного розвитку держави і права України. Аргументовано, що ідея народовладдя живе в позаісторичному вимірі, оскільки вона міститься в ментальності, мові, духовній культурі і національній суб'єктності. Доведено, що функції інститутів народовладдя в історії Української держави залежать від потреб та інтересів структурованих індивідуалізованих та асоційованих суб'єктів власності, які відіграють провідну роль у суспільному виробництві, обміні і споживанні. Уся законодавча нормативно-правова база випродукована на основі приватного права та цінностей свободи, миру і правди.

Ключові слова: народовладдя, державотворення, національна держава, конституціоналізм, державницька суб'єктність українського народу, державно-правові вчення.

Сворак С. Д. Народовластие в государственно-правовых учениях Украины XIX–XX веков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01. – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена комплексному теоретико-правовому анализу научных взглядов на сущность, формы и институты

народовластия в трудах исследователей XIX–XX ст. в контексте современных процессов государственного строительства в Украине. Отражены философско-правовые, методологические принципы исследования народовластия и состояние научного исследования проблемы. Выяснена структура институтов народовластия в Киевской Руси: вече, посадник, тысяцкий, князь, староста сельской общины, урядник улицы города. Опровергнут взгляд московской историографии о варяжском завоевании Русских земель и утверждение раннефеодальной монархии. На основании герменевтического и конкретно-исторического методов осуществлён сравнительный анализ государственно-правовой лексики украинского и русского народов, определено её место и роль в формировании государственнической ментальности, из которой продуцируется разновекторное понимание государства в жизнедеятельности народа. Отсюда украинское народовластие является следствием реализации политической воли всех социальных структур в их совместной обновляемой государственной жизни.

Изучена дальнейшая эволюция народовластных институтов. Сформулирована авторская концепция непрерывности идей народовластия в национальном сознании украинского народа, невзирая на перерванность исторического развития государства и права Украины. Аргументировано, что идея народовластия живет во внеисторическом измерении, поскольку она содержится в ментальности, языке, духовной культуре и национальной субъектности. Сформирован принцип синхронного становления и развития нации и её народовластных институтов в историческом процессе. Доказано, что функции институтов народовластия в истории Украинского государства зависят от потребностей и интересов структурированных индивидуализированных и ассоциируемых субъектов собственности, которые играют ведущую роль в общественном производстве, обмене и потреблении. Вся законодательная нормативно-правовая база выросла на основании частного права и ценностей свободы, мира и правды.

Ключевые слова: народовластие, государственное строительство, национальное государство, конституционализм, государственническая субъектность украинского народа, государственно-правовые учения.

Svorak S. D. The Democracy in Ukraine's legal documents within the 19–20th century. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Law by the specialty 12.00.01. – theory and history of the state and law; history and the political legal doctrine. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

The thesis deals with the complex theoretic legal analysis of the scientists' views on existence, forms and institutions of democracy in the researchers' works within 19–20th centuries in the context of present-day state-forming processes in Ukraine. It has revealed philosophical, legal and methodological background of researching democracy and scientific condition of the problem. It has found the structure of democratical institutions in Kyiv Rus: council (nat. lang. 'viche'), official (nat. lang. 'posadnyk'), warrior (nat. lang. 'tysiatskiy'), duke (nat. lang. 'knyaz'), mayor of rural communities (nat. lang. 'starosta'), city street sergeant (nat. lang. 'uriadnyk'). It has refuted Moscow history study's view on the Vikings conquest of the Rus land and establishment of feudal monarchy. It has also watched the further evolution of democratical institutions. It has formed the author's conception of the ideas continuity of democracy in the Ukrainian people's national consciousness, in spite of the continuity of historical development of state and legal Ukraine. It has proved that the democratical idea exists beyond historical dimension as it is inside the mentality, language, mental culture and national subjectivity. It has definitely proved that the democratical institutions' functions in Ukraine's history depend on the needs and interests of the structural, individualized and socialized property agents, which play a leading role in social productivity, exchange and consuming. All legal regulatory framework has been produced based on private law and values of freedom, piece and truth.

Key words: democracy, state-forming, national state, constitutionalism, state's subjectivity of Ukrainian people, state legal doctrine.

Підписано до друку 26.05.2016. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.

Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.